

Veselinka Marković, Muzej Vojvodine, Novi Sad

## PIVARA U PANČEVU (1722–1946)

**Apstrakt:** Pivo zauzima posebno mesto u istoriji čovečanstva. Pravili su ga Sumeri, Vavilonci i Egipćani, a njegovu proizvodnju usavršila su slovenska i germanska plemena. Kuvanje odnosno proizvodnja piva na teritoriji današnje Vojvodine vezuje se za dolazak Nemaca na ovo područje. Industrija se u Vojvodini kasno javila i sporo razvijala, a prvo industrijsko preduzeće u vidu manufakturne radionice bila je Pivara u Pančevu, koju je 1722. godine osnovao Jevrejin Abraham Kepiš. Zakupci Pivare smenjivali su se do 1760, kada ju je Sebastijan Kracajzen otkupio od Ugarske komore. Od 1841. godine je vlasništvo porodice Vajfert. Pivarstvo je bilo i ostalo jedna od vodećih industrijskih grana u Vojvodini, koja je počivala na razvijenoj proizvodnji hmelja.

**Ključne reči:** manufaktura, industrija, pivo, pivare, hmelj.

### UVOD

Privreda Vojvodine dobila je određenu fizionomiju već u XIX veku. Ona je imala izrazito agrarni karakter i počivala je na poljoprivredi, prehrambenoj i preradi-vačkoj industriji, koja se razvila iz rasprostranjene ratarske i stočarske proizvodnje [Končar 2006: 5].

Glavne industrijske grane bile su mlinarstvo, svilarstvo, kudeljarsvo, ciglarstvo i pivarstvo.

Posle povlačenja Turaka krajem XVII i početkom XVIII veka, Bečki dvor je bio veoma zainteresovan za brz ekonomski razvoj južnih krajeva Ugarske, odnosno za stvaranje monolitnog, politički jedinstvenog carstva. Stoga je preduzeo značajne mere za unapređenje privrede: uklanjane su močvare, regulisane reke, naseljavano novo stanovništvo, podizani putevi i naselja [Sabo 2006: 1].

U tom razdoblju je poseban značaj imala kolonizaciona politika koju je, radi bržeg privrednog razvoja novoosvojenih oblasti, ali i iz političkih razloga, Bečki dvor planski sprovodio. Prostrane i plodne, ali puste teritorije Južne Ugarske sistematski su naseljavane tokom XVIII i XIX veka, i to u nekoliko etapa. Osim Srba, koji su na tom području prisutni od turskih vremena, naseljavani su Nemci, Mađari, Slovaci, Rusini i Rumuni. Nosioci privrednog razvoja su, ipak, bili Nemci. Masovna kolonizacija Nemaca izvršena je uz veliku državnu pomoć i olakšice u pogledu dažbina. Nemačkim kolonistima garantovana je građa za kuće (iz kameralnih poseda), zemljoradnicima oslobađanje od poreza na šest godina,

a zanatlijama na deset. Nemci su doneli najsavremenija oruđa za zanatstvo i zemljoradnju iz zapadne Evrope, ali i tehnologiju proizvodnje piva [Sabo 2006: 2].

Sprovodeći kolonizaciju južnougarskih krajeva, Komora je nastojala da državi obezbedi što veći profit: ubiranjem dažbina, poreza, trgovinom poljoprivrednim proizvodima, širenjem manufakturne i spoljnog trgovinom.

Regulisanje rečnih tokova i isušivanje močvara uticalo je na stvaranje povoljnih uslova za život i razvoj poljoprivredne proizvodnje, a radovi na sanaciji vodenih tokova vršeni su u prvoj polovini XIX veka.

Nakon prvih velikih radova, Banat i Bačka su vodenim putem povezani sa Peštom i Bečom. Merkantilistička politika Bečkog dvora je oblastima današnje Vojvodine namenila ulogu proizvođača prehrambenih proizvoda i sirovina, ali i potrošača zanatsko-manufakturne, kasnije industrijske robe austrijskih naslednih pokrajina. Kapital koji se u ovim oblastima stvarao putem zakasnele prvobitne akumulacije ulagan je u trgovinu poljoprivrednim proizvodima, prvenstveno pšenicom, i donekle u poljoprivredu. Austrija je tokom XIX veka našla način da, u interesu jačanja materijalne baze apsolutističke i centralističke monarhije, dovede u povoljniji položaj svoju manufakturu i industriju, i to prvenstveno putem carinske politike.

Začeci industrije na teritoriji današnje Vojvodine javljaju se u vidu manufakturnih radionica, odnosno prvih zanatsko-industrijskih postrojenja.

Kao izvor prihoda, manufakture su prvenstveno služile dvorskoj finansijskoj politici, te su davane u

zakup. Inače, osnivanje manufakturna bilo je regulisano strogim propisima, a monopolska prava imala je Komora [Koršoš 1978: 9].

Komora je čvrsto držala monopol nad proizvodnjom alkohola, piva i mesa, jer su te grane donosile veoma visoke prihode.

Među najstarija preduzeća (radionice) ubrajaju se: Pivara u Pančevu (1722), svilara (1733) i pivara (1745) u Velikom Bečkereku.

Industrijski objekti na velikom delu teritorije današnje Vojvodine su od samog osnivanja bili locirani na obalama vodenih tokova (Dunava, Save, Tise, Begeja i Tamiša), zatim na kanalima i manjim rekama, jer je vođeni saobraćaj bio najrazvijeniji.

Industrijalizacija Vojvodine je sporo tekla od samog početka i razvijala se paralelno s razvojem manufakture. Iako se još četrdesetih godina XIX veka u Vojvodini počela primenjivati parna pogonska mašina (na Kanalu Dunav–Tisa, a zatim u nekim fabrikama), sve do 80-ih godina istog veka je primena pare u drugim granama privrede ostala samo pokušaj da se od manufakturne proizvodnje pređe na mašinsku proizvodnju.

Veliki značaj za privredni razvoj ovih krajeva imala je izgradnja železničkih pruga u periodu 1854–1898, koje su povezivale gradove sa Budimpeštom i Bečom, a preko njih sa svetom. Prva železnička pruga na teritoriji Vojvodine je 1857. godine povezala Veliku Kikindu sa Segedinom i Temišvarom, a 1864. je puštena u saobraćaj i pruga Subotica–Sombor. Poseban značaj imale su pruge Veliki Bečkerek–Kikinda (1883) i Torontalska lokalna pruga (1898), koja je povezivala sva mesta od Velikog Bečkereka do Žombolja.

## PIVARA U PANČEVU

Politika favorizovanja austrijskih pokrajina na račun periferije negativno se odrazila na privredni razvoj naših krajeva. U sličnim uslovima se razvijalo i pivarstvo u Vojvodini. Još u XVIII veku je tu postojalo nekoliko radionica za kuvanje piva, ali je u drugoj polovini XIX veka proizvodnja bila skoncentrisana u Peštu, a nešto kasnije i potpuna mehanizacija, pa će Vojvodina i u ovoj grani privrede doći u podređen položaj.

Početak organizovane proizvodnje piva na području današnje Vojvodine vezuje se za dolazak Nemaca.

Pivo se u početku pravilo u domaćinstvima – u bakarnim kotlovima, koji su visili iznad ognjišta. Svaka imućnija nemačka kuća kuvala je pivo bar dva puta go-

dišnje, a ovaj običaj se dugo održao, iako se proizvodnja vremenom usavršavala i povećavala, što je dovelo do osnivanja prvih radionica za kuvanje piva. Da bi zaštitila svoje interese i interese komorskih radionica, država je donosila i odredbe kojima je zabranjivala spremanje domaćeg piva. Tako je Kraljevska komora 15. decembra 1725. godine zabranila kuvanje piva i pečenje rakije u domaćim uslovima.

Radionice nisu imale dobru tehnologiju, niti uređaje za rashlađivanje, pa se pivo uglavnom proizvodilo u zimskom periodu, i to u količinama koje su se mogle potrošiti. U to vreme nisu bile razvijene ni komunikacije, te se pivo teško prevozilo do gradskih i drugih naselja u kojima se nije proizvodilo. Zbog toga je proizvodnja najčešće vršena u većim naseljima, gde je bila i najveća potrošnja piva. Ono je proizvedeno u manufakturama kapaciteta do 2.000 hl piva godišnje [Kišgeci 2001: 25].

Pivare se u ovom periodu (sve do uvođenja parne pogonske snage) mogu tretirati kao tipične manufakture, jer su u njima svi poslovi obavljani ručno, a pivo je kuvano na pećima, u velikim bakarnim kotlovima (zapremine od 30 kofa). U radionicama su se nalazila ležna i transportna drvena burad, pivska korita, hladionik-tave i komovnici, posude za zahvatanje vode, bakarne kante (ibrici) za nalivanje, cediljke za kominu, kvasilište, merice, sušara i levci za slad.

Proizvodnja piva na području današnje Vojvodine, gde se nalazio veliki broj močvara, direktno je povezana sa problemom nezdrave pijaće vode. Smrtnost stanovništva, posebno kolonista, bila je veoma visoka. Stanovništvo je najčešće obolevalo od malarije, difterije i trbušnog tifusa. Pivo, piće sa malim procentom alkohola, bilo je veoma značajno, jer se pri njegovoj proizvodnji voda kuvala, tako da je stanovništvo najzad dobilo zdrav napitak, koji je, kao i voda, gasio žeđ [Drinić, 1995: 148].

Nakon austro-turskog rata 1716–1718 i proterivanja Turaka iz krajeva severno od Save i Dunava, Temišvarski Banat je stavljen pod komorsko-dvorsku upravu.

U Pančevu je već u prvoj polovini XVIII veka izgrađeno nekoliko većih zanatskih i manufakturnih radionica, a grad je tada dobio i prve industrijske objekte. Među najstarijim objektima se, svakako, nalazi Pivara u Pančevu, za koju se pretpostavlja da je najstarije industrijsko preduzeće kod nas.

Godine 1722. Pančevo je postalo sedište distrikta, čime mu je omogućeno dobijanje dozvole za proizvodnju piva i rakije i osnivanje prve kameralne pivare. Zemaljska administracija u Temišvaru je 12. januara 1722.

godine sklopila ugovor sa Abrahamom Kepišem, Jevrejnom iz Požuna (Bratislave), kojim mu je dato u zakup pravo da u sedištima distrikta – Pančevu, Novoj Palanci i Karansebešu – opremi i uredi pivare i pecare rakije.

Odluka o osnivanju Pivare u Pančevu bila je povezana s povećanjem broja stanovništva – koje je nastalo usled priliva kolonista i velikog broja stacioniranih vojnika, ali i sa nezdravom pijaćom vodom.

Kvalitet piva u početku nije, izgleda, bio dobar, pošto je banatski viši inspektor Samuel Rebentiš već u julu uputio glavnog pivovara iz Temišvara u Pančevo kako bi „pivarski poslovi bolje napredovali“ [Mileker 2009: 40].

U narednom periodu su se često smenjivali zakupci Pivare. Zemaljska administracija nije bila zadovoljna Kepiševim poslovanjem, pa mu je 4. novembra 1725. godine oduzela pravo zakupa na proizvodnju piva i rakije i ustupila ga drugom Jevrejnu – Volfu Menceru.<sup>1</sup> Već sledeće godine se kao zakupac ponovo javio Kepiš.

Dvorska komora je novembra 1726. godine zabranila izdavanje prava zakupa na proizvodnju piva i rakije Jevrejima. Uprkos tome, administrativna uprava Pančeva je 21. decembra 1726. donela odluku o tome da se pravo pečenja rakije i pravljenja piva dodeli Volfu Menceru i Lorencu Šlezingeru na tri godine [Mileker 2009: 40].

Predsednik administracije je 1. marta 1727. godine odredio pivara Bauera Filipa za novog koncesionara.

Administracija je 28. marta 1727. odlučila da se koncesije oduzmu jevrejskom društvu „Menzer und Comp.“ i dodele hrišćanskom društvu „Philipp Bauer und Comp.“ na tri godine, i to za 20.000 forinti. U to vreme se jedno bure piva u Pančevu prodavalo za 3 forinte i 30 krajcara.

Da li je, po isteku trogodišnjeg ugovora, Filip Bauer ponovo uzeo u zakup banatske pivare i pecare, ili su one date u zakup nekom drugom licu, ne može se sa sigurnošću utvrditi, jer ne postoji dokumentacija za taj period, ali je sigurno da je Zemaljska administracija početkom 1733. godine sve pivare i pecare u Banatu ponovo dala u zakup temišvarskom gradskom sudiji Petru Soldereru i tesaru Nikolausu Vidmeseru, i to za 20.000 forinti [Koršoš 1978: 20].

Uslovi zakupa su se uskoro izmenili, te je Zemaljska administracija 1. aprila 1733. sklopila novi ugovor sa zakupcima, po kojem su u jednogodišnji zakup dobili sve banatske pivare i pecare rakije, s tim što nisu bili u obavezi da unapred plaćaju godišnju zakupninu, već su morali da plate 24 krajcare za svaku kofu piva, a 44

krajcare za kofu rakije. U svakoj pivari je bio namešten po jedan činovnik u svojstvu „pivarskog pisara“ ili „nadzornika“. Njegova dužnost bila je da vrši kontrolu kuvanja i prodaje piva kako erar ne bi bio oštećen.

Iz inventara Pivare za 1732. godinu se jasno vidi da je u pitanju tipična manufaktura, odnosno da su Pivara i pecara rakije bile skromno opremljene – najneophodnijim sredstvima za proizvodnju: jednim bakarnim pivarskim kotlom, ležnom i transportnom drvenom buradi, pivskim koritima, hladionikom, komovnikom, posudama za zahvatanje vode, bakarnim kantama (ibricima) za nalivanje, cediljkama za kominu, kvasilištem, mericama, sušarom i levkom za slad. Radne prostorije činile su dve sobe, kuhinja sa ostavom, podrum i tavan. U krugu Pivare se nalazila zgrada pecare, koja je bila u lošem stanju i opremljena sa devet bakarnih kazana za pečenje rakije [Koršoš 1978: 20–23].

Raniji zakupac Mencer je 1735. godine ponovo dobio pravo zakupa Pivare. Tokom austro-turskog rata 1737–1739. Pančevo je najpre stradalo od kuge, a 17. septembra 1738. godine su, bežeći ispred Turaka, stanovnici napustili grad, koji su Turci razrušili i popalili. Pivara je bila uništena.

Administracija je pravo na proizvodnju piva 1. januara 1740. dala u trogodišnji zakup pančevačkom pisaru Knolu, i to za svega 200 forinti, što je veoma skroman iznos u odnosu na ranije zakupe [Mileker 2009: 43].

Nakon cirkularnog naređenja Zemaljske administracije od 8. i 12. aprila 1748. godine, pivare i pecare se više nisu davale u godišnje zakupe. Uvedena je neka vrsta takse – od 1 forinte po kofi piva ili rakije. Pivara je u to vreme imala četiri kotla za pravljenje piva.

Pretpostavlja se da je ovo cirkularno naređenje tokom vremena povučeno, jer se 1760. godine kao zakupac Pivare u Pančevu pojavljuje nemački zanatlija Sebastian Kracajzen. On je istovremeno držao pod zakupom pivare u Bečkereku i Zemunu. Pančevačku pivaru je davao u podzakup, a Johan Veber, pivovar iz Bavarske, bio je poslovođa [Koršoš 1978: 25].

Stvaranje Banatske vojne granice (1764) imalo je bitan uticaj na društveno-ekonomski život celokupne teritorije na kojoj je formirana, a posebno na razvoj Pančeva, koje je 1767. godine postalo sedište Nemačko-banatske regimente.

Na tržišni mehanizam i na dejstvo zakona vrednosti znatno su uticali opšta privredna razvijenost, naseljenost (nove i uspešne kolonizacije) i kupovna moć stanovništva.

Severni i centralni deo Banata su 1779. godine ponovo pripojeni Mađarskoj županijskoj upravi. Dve godine kasnije je Komora na javnim licitacijama prodavala mnoga sela, zemlju i objekte u Banatu. Sebastijan Kracajzen je 1781. godine kupio pančevačku pivaru, tako da je ona dobila status privatnog poseda [Mileker 2009: 44].

Uslovi i cena pod kojima je Kracajzen otkupio komorsku pivaru nisu poznati.

Uskoro se kao vlasnik Pivare pojavljuje Jozef Krautvašl, koji je bio oženjen ćerkom Sebastijana Kracajzena, pa se može pretpostaviti da je Franciška dobila Pivaru u miraz.

Status Krautvašlove pivare krajem XVIII veka takođe nije sasvim jasan. Generalna komanda u Temišvaru je 25. maja 1796. izvestila Nemačko-banatski graničarski kanton o tome da je Dvorski ratni savet 7. maja odobrio otpisivanje polugodišnje arende pančevačkom pivovaru Krautvašlu, a zatim ga je podsetila na to da ovaj pivar ubuduće neće plaćati arendu nego akcizu (jednu vrstu trošarine). Odnos vlasnik – arendator nije sasvim jasan, s obzirom na to da je Pivara kupljena još 1781. godine.

Krautvašl se i narednih godina obraćao Generalnoj komandi sa zahtevima za otpisivanje arende i akcize, ali i s molbama za materijalnu pomoć, što govori o lošem poslovanju Pivare u tom periodu. Rad ove pivare dodatno su otežavali i propisi i birokratska administracija.

Pivara je ponovo bila razorena u ratu 1787–1791.

U godinama posle proterivanja Turaka, erar je pomogao Krautvašla, odnosno Pivaru davši joj beskamatni zajam – za nabavku građevinskog materijala i sirovina. Za 1795, 1796. i 1797. godinu su otpisane arende i akcize u visini od 873 forinte [Koršoš 1978: 29].

Pored navedenih olakšica u pomenutom periodu, Pivara je loše poslovala iz nekoliko razloga. U Pančevu je bilo mnogo vinograda, te je vino bilo jeftinije od piva, a kvalitet piva je bio veoma loš, pa je jasno i da takvo pivo nije moglo imati dobar plasman. Krautvašl je od Magistrata tražio odobrenje za otvaranje pivnica u kojima će točiti samo pivo i vino. Tu molbu je obrazložio činjenicom da se bori sa velikim materijalnim teškoćama, da nijedan gostioničar neće da toči njegovo pivo, da gostioničari radije toče vino, jer je jeftinije i mogu ga „pokrštavati“.

Magistrat je, na osnovu mišljenja gostioničara, odbio Krautvašlovu molbu i naložio mu da proizvodi kvalitetnije i jeftinije pivo, koje će gostioničari kupovati. Prema mišljenju gostioničara, on je proizvodio tako loše pivo da ga niko nije hteo piti, a olbu je prodavao za

2 krajcare, ceni po kojoj se prodavalo i vino najboljeg kvaliteta [Koršoš 1978:29].

Procedura oko zahteva za otvaranje pivnica i bokot gostioničara u vezi sa točenjem piva trajali su godinama. Krautvašl je stalno obećavao da će proizvoditi bolje pivo, a gostioničari ne samo da su odbijali da toče njegovo pivo nego su zahtevali da im se odobri kupovina piva iz drugih pivara. Oni su čak zahtevali da se, zbog loše proizvodnje, Krautvašlu oduzme zanatsko pravo.

Uslovi pod kojima je Krautvašl vodio Pivaru su, zaista, bili teški. Sirovine su često poskupljivane i teško su nabavljane, a dažbine i dugovi su se uvećavali. Zbog lošeg materijalnog stanja, Krautvašl je 1810. godine prodao Pivaru.

U delu *Pivara u Pančevu 1722–1972*, Marija Koršoš navodi: „Gradski pivovar Josef Krautvašl izjavljuje da Pivaru, koju poseduje pod br. 142, prostor na kojem se nalaze pivara i pecara rakije, zatim rekviziti koji im pripadaju, kao i pravo točenja vina i piva – sa izuzimanjem zemljišta pored kuće – koje Krautvašl zadržava sebi prodaje ovdašnjem građanskom mesaru Valentinu Begeru za 60.000 forinti...“ [Koršoš 1978: 29]

Novi vlasnik je nasledio probleme iz prethodnog perioda. U Pančevu su u to vreme postojale 63 gostionice, a Beger nije mogao da plasira pivo, što govori o tome da je ono i dalje bilo skupo i loše.

Pivara je, verovatno, ostala u Begerovom vlasništvu do 1813, kada ju je njegov pastorak Ignac Hajzer otkupio za 36.000 forinti [Koršoš 1978: 32].

Kao i njegovi prethodnici, Ignac Hajzer je često morao da povećava cenu piva, koje je i dalje bilo lošeg kvaliteta, a postojao je i problem u vezi sa nabavkom sirovina.

Najveću teškoću u očuvanju kvaliteta piva predstavljali su nedovoljno duboki podrumi,<sup>2</sup> koji nisu mogli da ispune osnovni uslov, tj. da temperaturu ispod 3°C održe tokom većeg dela godine, pa se uglavnom proizvodilo pivo gornjeg vrenja. Točilo se četrnaestodnevno pivo i ono se moralo potrošiti u roku od nekoliko dana. Pivo donjeg vrenja proizvodilo se samo u zimskom periodu.

Poslovi su krenuli nabolje krajem treće decenije XIX veka, kada je Hajzeru dozvoljena prodaja piva na veliko i točenje na malo. On je plaćao porez od 9 krajcara po kofi, dok je za pivo koje je točio u svojim lokalima bio oslobođen poreza.

Pivara Ignaca Kudricija<sup>3</sup> Hajzera je 1840. godine prešla u ruke Georga Vajferta, muža Begerove pastorke Magdalene, a oko 1849. godine ju je preuzeo njegov najstariji sin – Ignac Vajfert.

### PIVARA PORODICE VAJFERT

Ignac Vajfert je učio zanat kod svog ujaka Ignaca Kudricija Hajzera, a zatim je vandrovao u Bavarskoj, Saksoniji, Pruskoj, Francuskoj, Engleskoj i Badenu.

Tradicija pivarstva u Vajfertovoj porodici negovana je generacijama, koje su industrijsko pivarstvo izučavale u najčuvenijim minhenskim pivarama i specijalizovanim poljoprivrednim školama za pivarstvo Bavarske.

Ignac Vajfert je 1857. godine potpuno preuređio Pivaru u Pančevu: on je uveo za ono vreme modernu parnu mašinu od 16 konjskih snaga i novo gumno za slad. Tih godina je proizvedeno preko 30.000 akova piva, a polovina je izvezena u Srbiju, Temišvar, Tursku Kanjižu, Sentu, Novu Palanku, Gradišku, Brod, Zemun i Vlašku. Pivara je tada vredela 190.000 forinti [Mileker 2009: 46]. Objekti Pivare na pristanišnom delu Tamiša bili su imponantni: pogoni, skladišta, dimnjaci i krovovi pomoćnih objekata.

Zemaljska generalna komanda je 7. oktobra 1857. godine Ignacu Vajfertu dodelila traženo formalno pravo „provincijske fabrike“.

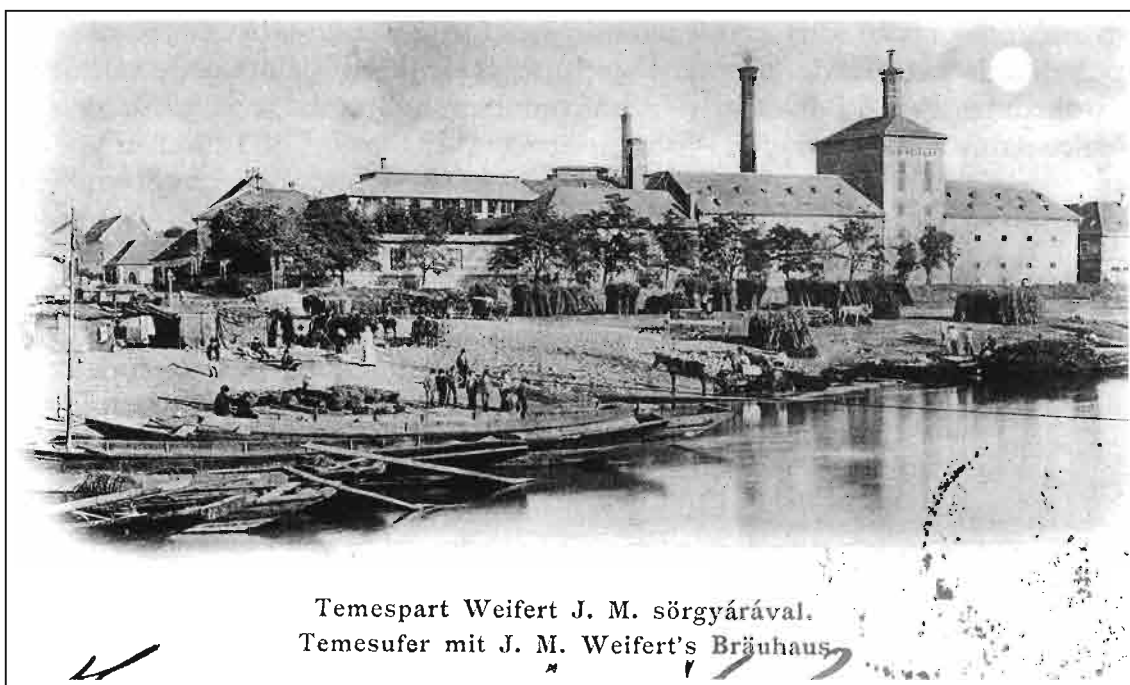
Ignac Vajfert je rakiju i špiritus počeo da proizvodi u toku 1860. godine. Pecaru je opremio savremenim uređajima: Galovim aparatom, grejačima za kominu, kazanima za kominu, deflematorima (uređajima na dim-

njaku), uređajima za bistrenje, hladionikom i pričuvistima za kominu. Za rakiju odnosno špiritus prerađivao je kukuruz i slad [Koršoš 1978: 50].

Za starijeg sina Georga Ignac je 1870. godine podigao pivaru u Beogradu. To je bila prva parna pivara u tadašnjoj Srbiji. Georg je visoku pivarsku školu završio u Bavarskoj.

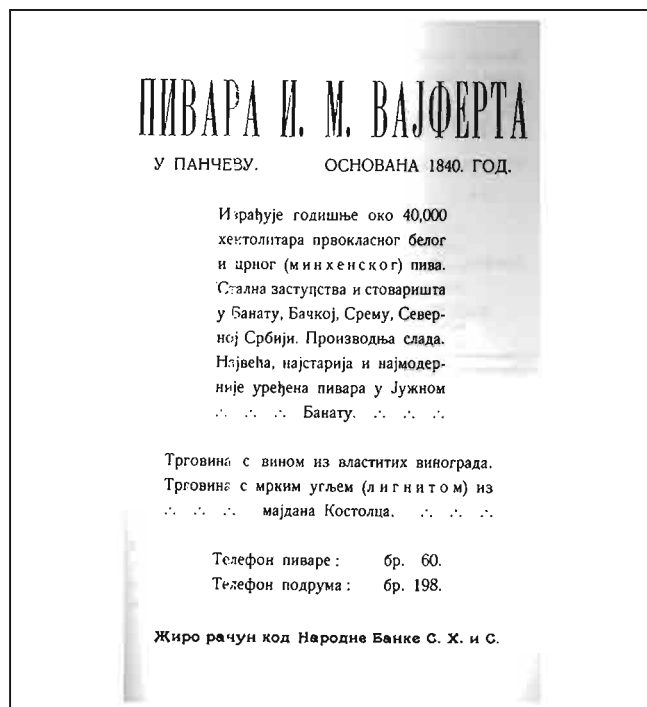
Godišnja proizvodnja piva i špiritusa bila je ujednačena do 1872. godine. Od 20.000 kofa piva godišnje se izvozilo 15–16 hiljada kofa, a od 5 do 6 hiljada kofa špiritusa se izvozilo od 2 do 3 hiljade kofa. Kada je u Beogradu stavljena u pogon *Prva srpska parna pivara* Georga Vajferta (1871), pančevačka pivara je izgubila tržište u Srbiji, a tokom Carinskog rata 1892. i tržište u Vlaškoj. Proizvodnja je do 1883. godine čas opadala, čas rasla. Godine 1878. je oporezovano 14.490 kofa. Kasnije, tj. do 1881. godine je produkcija pala na 7.470 kofa, da bi već 1882. bilo oporezovano 11.970 kofa. Proizvodnja je od tada do ekonomske krize 30-ih godina ovog veka manje-više bila u stalnom porastu. Na dobar plasman piva i širu potrošnju je, svakako, uticalo i uvođenje evropskog načina pakovanja, jer je svaki građanin mogao da kupi flašu od 0,7 l. Do 70-ih godina pivo se sipalo u burad i tako transportovalo do potrošača – gostionica, krčmi, kafana i hotela.

Visok plasman na inostranom i domaćem tržištu Vajfert je mogao da postigne dobrim kvalitetom svojih



Temespart Weifert J. M. sörgyárával.  
Temesufer mit J. M. Weifert's Bräuhaus

*Pivara na Tamišu, početak XX veka*



производа. Na *Poljoprivredno-šumarskoj izložbi*, koja je maja 1866. godine održana u Beču pod pokroviteljstvom nadvojvode Ludviga, Vajfertova pivara je dobila značajna priznanja [Koršoš 1978: 51].

Pančevačku pivaru je 1878. godine Ignac prepustio mlađem sinu Hugu Vajfertu. Ignac se nije sasvim povukao, iako je veći deo vremena posvećivao žitarskoj trgovini. Međutim, Hugo je umro 1885. godine i Ignac je morao da preuzme Pivaru.

U to vreme je ona bila jedna od pet najvećih pivara u Ugarskoj, s proizvodnjom od 15.000 hl (u Ugarskoj se tada godišnje proizvodilo preko 600.000 hl) [Mezei 1957: 37].

Problem podrumskih prostorija postojao je još od samog osnivanja Pivare. Locirani na obali Tamiša, podrumi su često plavljeni, a isparavanje vode je negativno uticalo na kvalitet piva. Regulacijom Tamiša je delimično rešen ovaj problem. Međutim, pri provalama oblaka, postojeća uska kanalizacija nije mogla da prihvati svu količinu vode, te se ona slivala u podrum, odakle se morala pumpama izbacivati.

Radi obezbeđenja suvih i pogodnih dubokih podruma, Ignac Vajfert je kupio plac na višem terenu i tu izgradio nove ležne podrum, jer su tako bili zaštićeni od podzemnih voda i vremenskih neprilika. Na tom placu su iskopane i duboke ledenice, koje su svake zime pune ledom iz Tamiša. One su mogle da čuvaju sav led koji je Pivari i gostioničarima u gradu bio potreban za jednu sezonu.

Godine 1910. Ignac je unuka Adolfa Gramberga postavio za prokuristu firme „I. M. Vajfert“.

Ignac Vajfert je umro 1911. godine, kada je porodica preuzela upravu nad pančevačkom pivarom. Ona je 21. marta 1912. godine dobila nov status, kada je pri Okružnom sudu protokolirana u registar društvenih firmi pod nazivom „I. M. Vajfert“ *društvo radi zajedničke tekovine* [Koršoš 1978: 55].

Vajfertova pivara nastavila je tradiciju odličnog poslovanja i porasta proizvodnje. Godine 1914. je njena proizvodnja porasla na 41.000 hl [Mileker 2004: 147].

Vajfertova pivnica s letnjom baštom bila je omiljeno mesto za izlazak i zabavu. U njoj se pivo kupovalo za žetone i točilo u kriglama. Služio se teleći gulaš, viršle s renom i slano pecivo. Putnici s parobroda rado su svraćali da predahnu „uz kriglu sa visokom kragnom“. Pivnica je imala i uređenu veliku salu, gde su se održavali balovi, čajanke, mnogi banketi i godišnje skupštine raznih pančevačkih kulturno-prosvetnih i sportskih društava. Česti gosti pivnice bile su i poznate ličnosti: dr Svetislav Kasapinović, dr Dušan Duda Bošković, dr Jovan Jovanović Zmaj, dr Mihovil Tomandl, slikar Uroš Predić i mnogi drugi [Veinović 2007: 208].

U Pivari su se proizvodila svetla piva „Eksport pivo“ i „Narodno pivo“ i crno „Bok pivo“, a za vreme zimske sezone i praznika jako „Božićno pivo“.

Prvi svetski rat je zakratko prekinuo njen napredak, ali je čak i u tim ratnim godinama podignuta Fabrika leda (1916).

Nakon Prvog svetskog rata, suvlasnici su počeli rekonstrukciju Pivare, kako bi njen kapacitet povećali na 50.000 hl. Georg Vajfert se 1921. povukao iz pančevačke pivare, ustupivši mesto Adolfovom mlađem bratu Hermanu Grambergu, koji je, po porodičnoj tradiciji, stekao pivarsko zvanje u Vajenštefanu. Posle Adolfove smrti, Herman je preuzeo upravljanje fabrikom.

Zahvaljujući posebnim investicionim ulaganjima i rekonstrukcijama izvršenim u posleratnom periodu, Pivara „Vajfert“ je u toku 1928. i 1929. godine dostigla kapacitet od 50.000 hl. Glavni proizvodi fabrike bili su pivo i slad, dok je led bio sporedni proizvod (godišnji kapacitet iznosio je oko 5.000 kg), koji se delimično koristio u fabrici, a delimično prodavao.

U periodu ekonomske krize (1929–1934) opala je proizvodnja, jer se potrošnja smanjila odnosno pala sa 750.000 (1928) na 210.000 hl (1934). Ovo opadanje bilo je posledica slabe kupovne moći potrošača i povećanja „trošarine“, što je dovelo i do poskupljenja piva.

Tri fabrike na teritoriji Vojvodine obustavile su proizvodnju, a ostale su radile sa minimalnim kapacitetom.

Pored ekonomske krize, na ovu privrednu granu negativno su uticala i velika poreska opterećenja. Porez na 1 l piva iznosio je 3,30 dinara, što se odrazilo i na poljoprivredu; fabrike su koristile 70 % ječma manje nego ranijih godina, a negativne posledice su se osetile i u ugostiteljstvu, jer je smanjen broj potrošača [Šijački 1987: 209].

Od 6.127 hl proizvedenih 1933. godine iskorišćeno je samo 12%. U toj godini, tj. godini najdublje pivarske krize, u Pivari je bilo zaposleno 49 radnika, odnosno 40% od broja zaposlenih 1923. godine.

U vreme ekonomske krize Pivara se počela intenzivnije baviti proizvodnjom slada. Najveći deo slada otkupljivala je beogradska Vajfertova pivara, a manji deo ostale pivare u zemlji. Zahvaljujući toj proizvodnji, ona je uspela da prebrodi najveću pivarsku i opštu ekonomsku krizu.

Prateći razvoj savremene tehnologije i modernizacije, Pivara je 30-ih godina izgradila novi objekat – električnu centralu.

Materijalni i socijalni položaj radnika 30-ih godina bio je zadovoljavajući, a njihov broj se kretao od 40 do 50 zaposlenih (1935 – od 42 do 50, 1936 – od 43 do 50). Deset radničkih porodica imalo je besplatan stan. Svi radnici koji su u fabrici proveli od 20 do 40 godina primali su penziju od Pivare. Kasa uzajamne pomoći je dobro funkcionisala. Osim toga, radnici su dobijali i potrebne količine ogreva, koje su isplaćivali u mesečnim ratama, a preko bolesničke blagajne im je bilo omogućeno i bes-

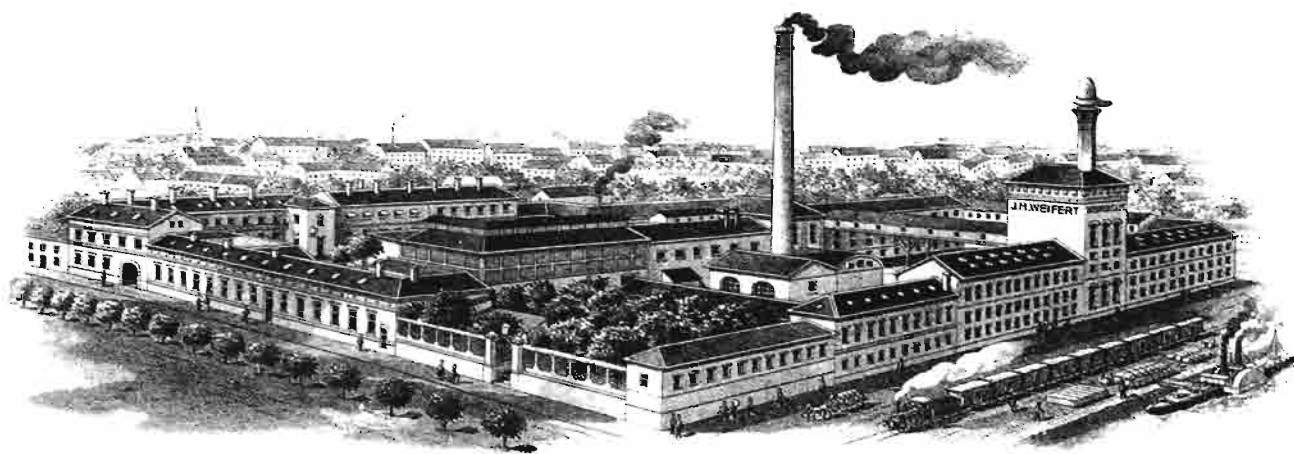
platno lečenje. Radnici su primali neto plate, jer je sve dažbine, kao što su doprinos bolesničkoj blagajni, službenički porez, porez na neženje, verski prizor i dr., snosila Pivara. Svi zaposleni dobijali su po 2 l piva dnevno [Koršoš 1978: 69].

Pored dobrog socijalnog programa prema zaposlenima, Pivara je redovno izdvajala određene sume novca u humanitarne svrhe – za pomoć glumcima, raznim udruženjima, gradskoj sirotinji, beskućnicima itd. [Knjiga blagajne III].

U štampi iz tog vremena se nalaze brojni oglasi Pivare, a u reklamne svrhe su pravljene krigle, podmetači, kalendari i drugi materijal.

Na osnovu uredbе o posebnim taksenim olakšicama u slučaju pretvaranja industrijskih firmi koje su za vreme ekonomske krize dospеле u nepovoljan položaj u akcionarska društva, a koju je Ministarstvo finansija donelo 30. septembra 1935. godine (broj 61459/III), suvlasnici Pivare odlučili su da inokosnu firmu „I. M. Vajfert“ pretvore u akcionarsko društvo. Pošto su obavljene sve potrebne zakonske i poslovne formalnosti za sticanje novog statusa, skoro 90 godina stara firma „I. M. Vajfert“ ugašena je 30. septembra 1936. godine, a suvlasnici su postali akcionari. Kao što je stara firma imala porodični karakter, tako je i novo akcionarsko društvo bilo isključivo porodično akcionarsko društvo, jer niko sa strane nije imao akcije, samo veliki broj članova Vajfertove porodice [Koršoš 1978: 71].

Član 2. Pravila akcionarskog društva I. M. Vajfert pivare i fabrike slada D.D. u Pančevu glasilo je:



*Pivara I. M. Vajfert, Pančevo između dva svetska rata*

*Društvo se osniva na neodređeno vreme. Osnovano društvo preuzima postojeće preduzeće „I. M. Vajfert“ protokolirano kod Okružnog suda u Pančevu, u svrhu razvijanja i unapređivanja pivarske industrije u zemlji, kao i kupovine, prerade, prodaje i sirovina potrebnih za izradu slada i piva, prodaje slada, piva, kao i prodaje nuzgrednih pivarskih proizvoda (treber, sladne klice, i dr.) fabrikacije i prodaje leda i prodaje uglja [Pravila akcionarskog društva...: 3/4].*

Od 1. oktobra 1936. do 31. decembra 1937. godine je prodato 11.043 hl piva, tako da je prvi put posle četiri godine došlo do značajnijeg povećanja potrošnje. Međutim, javni tereti<sup>4</sup> stalno su pritiskali pivarsku industriju i nisu ostavljali mnogo mogućnosti za apsolutno poboljšanje stanja pivarske industrije. Povećanje potrošnje piva sa 210.000 hl na 270.000 hl predstavlja minimalno povećanje i ukazuje na činjenicu da su kapaciteti pivara i tada bili iskorišćavani sa samo 25 % [Koršoš 1978: 85].

Opšte poboljšanje ekonomskih prilika 1937. godine odrazilo se na poslovanje Pivare i u narednim godinama – sve do 1941. godine.

Fabrika je u to vreme imala svoja zastupništva u Debeljači, Kovinu, Banatskom Karlovcu, Velikoj Kikindi, Subotici, Staroj Kanjiži i Beloj Crkvi [Šijački 1987: 206].

Drugi svetski rat doneo je poteškoće i u poslovanju Pivare u Pančevu. Ona je nastavila sa radom, ali je morala da snabdeva pivom pripadnike Vermahta stacionirane u Pančevu i sve prolazne vojne formacije, pa je 1942. ostvarena proizvodnja od 50.140 hl piva. Ostalih vrsta pića bilo je malo, a prodavale su se po visokim cenama, te je potrošnja piva bila velika.

Pivara se 1943. godine suočila sa problemima vezanim za nedostatak radne snage (većina radnika nemačke narodnosti bila je mobilisana) i uglja, koji je sve teže dopreman iz Kostolca, ali je, ipak, ostvarena proizvodnja od 40.824 hl.

Pored brojnih teškoća, godine 1944. je proizvedeno 37.409 hl piva [Koršoš 1978: 98].

Posle oslobođenja Pančeva (1944) i uspostavljanja vojne vlasti pančevačka pivara je poslovala pod nazivom *Vojna pivara u Pančevu*. Tako je funkcionisala sve do ukidanja Vojne uprave 15. februara 1945. godine, kada prelazi pod Upravu narodnih dobara.

Odlukom Gradske komisije za konfiskaciju donetom 7. februara 1946. godine započet je postupak konfiskacije imovine „I. M. Vajferta“ – fabrike – piva i slada D.D. u Pančevu, a rešenjem Vlade Narodne Republike Srbije br. 73 od 3. novembra 1946. godine je prešla u državno vlasništvo i upisana je u *Registar državnih privrednih preduzeća*.

#### NAPOMENE

<sup>1</sup> Porodica Mencer se dugo bavila pivarstvom, a jedno vreme je držala pod zakupom i pivaru u Temišvaru (1728).

<sup>2</sup> Zbog podzemnih voda, podrumi nisu mogli biti na velikoj dubini.

<sup>3</sup> Valentin Beger i Ignac Hajzer su 1828. godine kupili mesto Kudric (Guduricu), a 2. aprila 1838. im je car dodelio plemstvo i od tada su se zvali Kudrici.

<sup>4</sup> Trošarinske dažbine – državne, banovinske i opštinske, bile su udvostručene 1928–1931.

#### IZVORI

*Pravila akcionarskog društva I. M. Vajfert pivara i fabrika slada d.d. u Pančevu*. Pančevo, 1936.  
*Knjiga blagajne III od 25. avgusta 1938. do 13. jula 1939. godine*. Pančevo: Istorijski arhiv, Fond Pivare i fabrike slada D.D., 1875–1945.

*Dnevnik prodaje piva 1940–1944*. Pančevo: Istorijski arhiv, Fond Pivare i fabrike slada D.D., 1875–1945.

#### CITIRANA LITERATURA

Avramović, Teodor. *Privreda Vojvodine pre Prvog svetskog rata. Privredna izgradnja 9–10* (1963): 3–22.

Avramović, Teodor. *Privreda Vojvodine: (od 1918 do 1929/39. godine s obzirom na stanje pre Prvog svetskog rata)*. Novi Sad, 1965.

Veinović, Milana. *Pančevo na starim razglednicama 1898–1941*. Pančevo: Zavod za zaštitu spomenika kulture, 2007.

Drinić, Božidar. *Kako pivo baš kod nas?, u: Dvestopedeset godina Zrenjaninske pivare*. Zrenjanin: ZIP, 1995.



- Sabo, Jožef. *Istorija razvoja poljoprivrednih mašina u Banatu od 1718–1918. godine*. Novi Kneževac, 2006.
- Kišgeci, Jan. *Svet piva i piva sveta*. Novi Sad: Aurora, 2001.
- Končar, Ranko i Ljiljana Dožić. *Privreda Vojvodine 1918–1945*. Novi Sad: Arhiv Vojvodine, 2006.
- Koršoš, Marija i Oktavijan Trifu. *Pivara u Pančevu 1722–1972*. Pančevo: Istorijski arhiv, 1978.
- Mezei, Stevan. Ostala prehrambena industrija. *Privredna izgradnja* 18 (1957): 32–43.
- Mileker, Srećko. *Istorija grada Pančeva*. Pančevo: Istorijski arhiv, 2004.
- Mileker, Feliks. *Porodica Vajfert i pivara u Pančevu*. Pančevo–Beograd: Istorijski arhiv, 2009.
- Šijački, Ljubica. *Privreda Banata između dva svetska rata*. Novi Sad: Filozofski fakultet – Institut za istoriju, 1987.

*Veselinka Marković*

## THE BREWERY IN PANČEVO (1722–1946)

### *Summary*

Beer has a special place in human history. The Sumerians, Babylonians and Egyptians made it, and Slavic and Germanic tribes perfected its production. Cooking i.e. the production of beer on the territory of Vojvodina is related to the arrival of the Germans in this area. The industry in Vojvodina emerged lately and developed slowly, and the first industrial company in the form of manufacturing workshop was a brewery in Pančevo, which was founded by a Jew, Abraham Kepiš in 1722. The tenants of the Brewery alternated until 1760, when it was bought off by Sebastian Kracajzen from Hungarian Chamber of Commerce. From 1841, it is in the possession of the family Vajfert. Brewing has remained one of the leading industries in Vojvodina, which was based on the developed production of hop.

